

Stefan Szary¹

**AKSJOLOGIA W PEDAGOGICE I EKONOMII
JANUSZA KORCZAKA (1878–1942)
PATRON PAIDEI
WSPÓŁCZESNYCH PEDAGOGÓW**

1. Wstęp. 2. Ekonomia — troska o dom. 3. Paradoks liczb i liczba najważniejsza. 4. Pedagogika w czasie pandemii. 5. Korczak — patron paidei współczesnych pedagogów. 6. Zamiast zakończenia.

Abstrakt

Poznanie przeszłości umożliwia głębsze rozumienie teraźniejszości. Rzymski historyk Tytus Liwiusz (59 p.n.e. — 17 n.e) przypominał: *verba docent, exempla trahunt*. Zmagając się w trzeciej dekadzie XXI wieku ze skutkami pandemii, przed wieloma nieoczekiwanymi wyzwaniami zostali postawieni pedagodzy, nauczyciele, wychowawcy, uczniowie, studenci. Inny, również bardzo trudny czas w edukacji prowadzonej w warunkach II wojny światowej i okupacji, przeżywał Janusz Korczak, dyrektor Domu dla żydowskich sierot. W przykładzie Korczaka zawarte są ważne ponadczasowe odpowiedzi, stanowiące istotę powołania pedagogicznego. Celem pracy było z jednej strony ponowne wydobycie i uświadomienie wartości fundamentalnych w pedagogice, z drugiej dostrzeżenie w osobie Janusza Korczaka patrona wartości zagrożonych w edukacji i wychowaniu.

Słowa kluczowe: aksjologia, edukacja, paideia, pandemia, Korczak

¹ Doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie filozofia, profesor Wyższej Szkoły Edukacji i Terapii im. prof. Kazimiery Milanowskiej w Poznaniu, e-mail: st.szary@gmail.com; strona internetowa: www.stefan-szary.pl.tl, ORCID: 0000-0003-0990-0796.

1. Wstęp

Życie i działalność Janusza Korczaka (1878–1942) doczekały się nie tylko wielu polskich i zagranicznych opracowań naukowych, ale wciąż inspirują naukowców, poetów, pisarzy, reżyserów i artystów. Korczak wybierany jest na patrona szkół, przedszkoli, szpitali, ośrodków wychowawczych i pedagogicznych. Jaki zatem argument przemawia za tym, by po raz kolejny sięgnąć do Korczaka? Czy przesłanie Korczaka — lekarza, pedagoga, publicysty, prozaika — jest aktualne, a jeśli tak, dlaczego warto do niego powracać?

Podjętując wyzwanie poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania: w jaki sposób Korczak uwzględnił aksjologię w ekonomii? Na czym polega paradoks liczb? Która liczba była dla Korczaka najważniejsza? Jakie skutki spowodowała pandemia w edukacji? Dlaczego warto uznać Korczaka za patrona pedagogów w trudnym czasie pandemii?

Chociaż temat może sugerować odniesienia do ekonomii, artykuł ma przede wszystkim charakter refleksji filozoficznej, prowadzonej w kontekście szeroko rozumianej *paidei*, w której poprzez stawianie kolejnych pytań, dąży się do odkrywania zasad podstawowych i uniwersalnych: jasnych, wyraźnych, oczywistych i koniecznych. Zaproszenie do tej refleksji nie jest przypadkowe, ponieważ filozofowanie nie było sposobem myślenia obcym Januszowi Korczakowi. W *Pamiętniku* pisanym w getcie warszawskim w okresie od maja do początku sierpnia 1942 roku Korczak wyznał: „mam umysł badawczy, nie wynalazczy. Badać, by wiedzieć? Nie. Badać, by znaleźć, dotrzeć do dna? I to nie. Chyba badać, by zadawać coraz dalsze i dalsze pytania. Pytania stawiam ludziom, niemowlętom, starcom, faktom, zdarzeniom, losom. Nie ponosi mnie ambicja odpowiedzi, chcę przejść do innych pytań — niekoniecznie o tym samym”². Ten sokratejski sposób myślenia, polegający na zadawaniu pytań i poszukiwaniu odpowiedzi odsłaniających nowe, istotne problemy, towarzyszył Korczakowi przez całe życie. Wspominając okres dzieciństwa pisał: „pytałem się swoich cegiełek, dzieci, dorosłych, czym oni są. Zabawek nie psułem, nie obchodziło mnie, dlaczego lalka leżąc, ma zamknięte oczy. Nie mechanizm, ale istota rzeczy — rzecz sama w sobie”³.

² J. Korczak, *Pamiętnik*, Wrocław 2020, s. 81.

³ Tamże.

Intelektualno–egzystencjalna postawa Korczaka to nieustanne «bycie w drodze», *in statu nascendi*. Dokąd? Ku Źródłu, które w głębi siebie skrywa Prawdę.

Pamiętnik Korczaka, jak już wspomniano, powstawał w trudnym okresie życia w getcie warszawskim. W niniejszej pracy uwzględniono ten właśnie okres jego działalności, odwołując się zarazem do wybranych tekstów–świadczeń zawartych w antologii *Archiwum Ringelbluma*⁴.

2. Ekonomia — troska o dom

Ekonomia nawiązuje do dwóch słów zaczerpniętych z języka greckiego: *oikos* — dom i *vómos* — prawo, reguła, ale także troska, wynikająca z ochronnej funkcji prawa. W IV wieku p.n.e. grecki generał, pisarz i filozof Ksenofont (ok. 430 p.n.e. — ok. 355 p.n.e.) napisał dzieło pt. *Oikonomikós* — *O gospodarstwie domowym i jego zarządzaniu*⁵. W 21. rozdziałach Ksenofont wskazywał, jak zarządzać gospodarstwem rolnym, nie marginalizując przy tym etyki i potrzeby kształtowania wartości moralnych. W takim ujęciu *paideia* wpisuje się w nurt rozważań o ekonomii, sformułowanych przez Ksenofonta.

Myśląc o ekonomii, zwłaszcza w dobie pandemii oraz dramatu toczących się konfliktów zbrojnych, dostrzega się zwykle dwa jej wymiary: finansów i zarządzania. Równocześnie w tle obecny jest horyzont aksjologiczny, który przyjmuje formę pytania o kondycję współczesnej myśli ekonomicznej. „Wyłania się tu więc pytanie o dobrą ekonomię, czyli taką, która będzie z jednej strony odzwierciedlać realne zjawiska i procesy gospodarcze, a z drugiej w sposób obiektywny odnosić je do konkretnych wartości, respektując do-

⁴ *Archiwum Ringelbluma. Antologia*, oprac. M. Janczewska, J. Leociak, Wrocław 2020. Może pojawić się wątpliwość, czy powoływanie się w analizie myśli filozoficznej Janusza Korczaka na wybrane teksty z *Archiwum Ringelbluma* jest uzasadnione. Wątpliwość ta ustępuje, gdy uważny czytelnik zawartych tamże świadectw naocznych świadków, dostrzeże nie tylko bestialstwo Niemców, ale również warunki życia w getcie warszawskim, w którym mieszkał, pracował i trwał ze swoimi podopiecznymi Janusz Korczak. Ponadto *Archiwum...* zawiera także świadectwo samego Korczaka (strony 335–341). Wreszcie zaś przywołane obrazy pozwalają uchwycić realny kontekst, w świetle którego działalność i postawa Doktora Korczaka, wynikająca z realizowanej przez niego aksjologii, ma — zdaniem autora — wymiar heroiczny.

⁵ Zob. M. Bochenek, *Początki ekonomii akademickiej w Europie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Rok LXIV, zeszyt 1, 2002, s. 155.

bro osoby ludzkiej i społeczeństwa”⁶. Ekonomia klasyczna wskazuje także na wartość dobra wspólnego⁷, proponując przywództwo⁸ oparte nie na władzy totalnej czy dyktaturze większości, lecz na współpracy⁹.

Jak zatem ekonomię rozumiał Korczak? Na pierwszym miejscu bezwzględnie stawiał *oίκος* — dom, a zatem perspektywę aksjologiczną, która stanowi fundament wszelkiej *paidei*. Korczakowskie rozumienie ekonomii odczytuje się jako troskę, więcej, walkę o zachowanie domu dla żydowskich sierot. Realizację tej idei odzwierciedla w praktyce rzeczywistość getta warszawskiego. Dom to miejsce, w którym miłość zapewnia poczucie bezpieczeństwa i tworzy warunki niezbędne dla właściwego rozwoju człowieka. Korczak pisał: „Jest piękny wyraz polski: wychowywać, chować. Nie niemieckie: *erziehen* — ciągnąć, wlec, wyciągać. Chować to chronić, osłaniać, zabezpieczyć przed chłodem, poniewierką, cierpieniem”¹⁰. Takie warunki bezpieczeństwa i rozwoju gwarantuje dziecku prawdziwy dom. Warto w tym miejscu przywołać późniejszą refleksję Paula Ricoeura, wypowiedzianą podczas Wykładów z filozofii współczesnej im. ks. prof. Konstantego Michalskiego CM w październiku 1992 roku w Krakowie¹¹. Można ją odczytać jako filozoficzny komentarz do tego, co czynił między innymi Korczak, choć sam Ricoeur nie wymienił nazwiska Doktora¹². Zawiera ona wskazanie, nawet imperatyw aksjologiczny ważny w każdych warunkach i w każdym czasie. Ricoeur pisał:

⁶ Zob. M. A. Michalski, *Ekonomia dobra czy zła? Ekonomiczno-gospodarcze paradoksy współczesności*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein — Fenomen Dobra”, Nr 13–14, Poznań 2005, s. 309.

⁷ Zob. M. Słodowa-Hełpa, *Odkrywanie na nowo dobra wspólnego. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 2015, (43), s. 7–24.

⁸ Zob. T. Potkański, L. Wanat, J. Chudobiecki, *Leadership in time of crisis or crisis of leadership? Implications for regional development*. Intercathedra, 2011, 27 (4), s. 45–52.

⁹ Zob. S. Klus, L. Wanat, T. Potkański, R. Czarnecki, V. Kaputa, W. Kusiak, J. Sikora, K. Smętkiewicz, *Selected Meso-economic Indicators of Regional Development in Poland Based on Intermunicipal Cooperation*, European Research Studies Journal, 2021, Volume XXIV Special Issue 4, s. 704–715.

¹⁰ *Myśl pedagogiczna Janusza Korczaka. Nowe źródła*, wybór M. Falkowska, Warszawa 1983, s. 108.

¹¹ Autor uczestniczył w tym wydarzeniu, które miało miejsce w Krakowie w dniach 26–29.10.1992 r.

¹² Może się wydawać, że przywołanie w tekście stanowisk Paula Ricoeura czy Viktora E. Frankla, jest przypadkowe. Bynajmniej. Zarówno Ricoeur, jak i Frankl byli więźniami i ofiarami prześladowań niemieckich podczas II wojny światowej. Ponadto obaj są autorami aksjologii, zawierającej dokładnie te wartości, które w warunkach getta warszawskiego realizował Korczak. Wreszcie

popatrzmy, jak rodzi się dziecko: przez sam fakt, że jest, nakłada obowiązek. To, co słabe, czyni nas odpowiedzialnymi. Lecz co to znaczy: czyni nas odpowiedzialnymi? Otóż kiedy to, co słabe, nie jest czymś, ale kimś, jak to będzie w przypadku wszystkich branych pod uwagę sytuacji — jednostek, grup, wspólnot, samej ludzkości — ten ktoś okaże się zdany na naszą troskę, złożony na nasze barki. Jesteśmy nim obarczeni. Ale, uwaga, obraz brzemienia, ciężaru, który ktoś na siebie bierze, nie powinien odwracać uwagi od drugiego składnika, na który kładzie akcent wyrażenie «zdany na naszą troskę». To coś słabego, które jest kimś, liczy na nas, oczekuje naszej pomocy i naszych starań, ma zaufanie, że będziemy działać. Ta więź zaufania jest podstawowa. Ważne, abyśmy je przyjęli bez podejrzeń jako bliskie pokrewieństwo prośby, nakazu, rozkazu. Wynika stąd, że w poczuciu odpowiedzialności czujemy, iż jesteśmy uczynieni odpowiedzialnymi za... przez...¹³.

Przypomnijmy, w jaki sposób Korczak realizował *oikos* — ideę Domu dla żydowskich sierot w Warszawie. Założony przez niego wspólnie ze Stefaną Wilczyńską w 1912 roku Dom Sierot, musiał w 1940 roku zostać przeniesiony z ul. Krochmalnej 92 na teren getta, na ul. Chłodną 33. Rok później, w związku z zarządzeniem o zacieśnieniu granic getta, nastąpiło kolejne przeniesienie na ul. Sienną 16, z drugim wejściem od ul. Śliskiej 9. Prowadzenie Domu Sierot w warunkach getta wiązało się z jednej strony z umiejętnością zarządzania w tych szczególnie trudnych okolicznościach, z drugiej z pozyskiwaniem funduszy i środków niezbędnych do jego funkcjonowania.

W tym miejscu warto wspomnieć, że już jako pięcioletnie dziecko Korczak snuł odważne plany ulepszenia świata.

Podobno już wtedy — napisał w *Pamiętniku* — zwierzyłem babuni w intymnej rozmowie mój śmiały plan przebudowy świata. Ni mniej, ni więcej, tylko wyrzucić wszystkie pieniądze. Jak i dokąd wyrzucić i co potem robić, zapewne nie wiedziałem. Nie należy sądzić zbyt surowo. Liczyłem wówczas pięć lat, a zagadnienie żenująco trudne: co robić, żeby nie było dzieci brudnych, obdartych i głodnych, z którymi nie wolno mi się bawić na podwórku, gdzie pod kasztanem pochowany był w wacie

mówią oni o wartościach uniwersalnych, jak: odpowiedzialność, troska, wybór — których waga i znaczenie obowiązują w każdym czasie i są powiązane z analizowanym tematem.

¹³ P. Ricoeur, *Filozofia osoby*, tłum. M. Frankiewicz, Kraków 1992, s. 46–47.

w blaszanym pudełku od landrynek pierwszy mój zmarły bliski i kochany, na razie tylko kanarek¹⁴.

To dziecięce marzenie ulepszenia świata realizowane było między innymi w skrajnie trudnych warunkach getta warszawskiego poprzez organizację życia w Domu Sierot.

Począwszy od roku 1933 w polityce światowej nastąpił radykalny zwrot. Zgodnie z wolą nowego kanclerza Rzeszy Niemieckiej Adolfa Hitlera zaczęto przygotowywać „naukowe opracowania” ideologii nazistowskiej. Uzasadniano w nich wyższość narodu niemieckiego nad innymi rasami i narodami, a zwłaszcza nad Żydami, Cyganami i Słowianami. W ten sposób Hitler konsekwentnie realizował ideę, wyrażoną już w 1919 roku w liście skierowanym do Adolfa Gemlicha, w którym pisał: „ostatecznym celem» każdego niemieckiego rządu musi być «bezwzględne i całkowite usunięcie Żydów»”¹⁵. Po aneksji Austrii (12.03.1938), a następnie rozbiorze Czechosłowacji (na mocy układu z Monachium 29/30.09.1938), 1 września 1939 roku Hitler rozpoczął wojnę od napaści na Polskę. Zgodnie z nazistowską ideologią nienawiści rasowej, Żydów pozbawiono wszelkich praw. Na terenach okupowanej Polski powstało łącznie około 400 gett. Największe z nich utworzono w Warszawie — w 1941 roku zgromadzono w nim około 450 tys. osób¹⁶. W getcie „uczyniono próbę wymordowania społeczności, korzystając z osiągnięć współczesnej techniki”¹⁷. W jakim celu wykorzystywano naukę, potencjał intelektualny i zdolności umysłowe uczonych? W kolejnym zachowanym świadectwie czytamy m.in., iż „całej zdobytej na przestrzeni dziesiątków stuleci wiedzy — używa człowiek w celu wydoskonalenia maszyny okrucieństwa”¹⁸. Inżynierowie, profesorowie biologii, fizyki, prawa, ekonomii, medycyny, filozofii, literatury, teologii i każdej innej dziedziny własnym autorytetem aprobowali i uwierzytelniali przyjętą ideologię, opartą na nienawiści, pogardzie, śmierci i okrucieństwie. Nie dopuszczali do swoich uszu, ani tym bardziej do własnych

¹⁴ J. Korczak, *Pamiętnik*, dz. cyt., s. 15–16.

¹⁵ Cyt. za: L. Rees, *Holokaust. Nowa historia*, tłum. Ł. Praski, Warszawa 2018, s. 13.

¹⁶ *Getta żydowskie 1939–1945*, <https://sztetl.org.pl/pl/sloownik/getta-zydowskie-1939-1945> [dostęp: 10.02.2021]

¹⁷ *Archiwum Ringelbluma. Antologia*, dz. cyt., s. 365.

¹⁸ Tamże, s. 616.

sumień, pytań spisanych w getcie: „czyż istnieją słowa, które by potrafiły oddać cichy, bo bezsilny płacz dzieci konających z głodu na ulicy i żywcem pożeranych przez robactwo? Czyż istnieją słowa, które by potrafiły przedstawić choć w minimalnych stopniu nieprawdopodobne wręcz okrucieństwo?”¹⁹. Nie ma takich słów. Zamiast nich jest bolesna rana, która nie może się zabiżnić, jest cierpienie, jest wyrwa, której niczym nie da się wypełnić...

Można tylko wyobrazić sobie zmęczoną postać Doktora Korczaka, który kroczył ulicami getta, by wyżebrać jakieś pieniądze, produkty, usłyszeć wiadomość, radę, wskazówkę, cokolwiek, co mogłoby wspomóc funkcjonowanie Domu Sierot²⁰. Jaki obraz przyszłości mógł mieć wówczas przed swoimi oczami Korczak? Głód i śmierć. Nie oszczędzały one nikogo, w tym także dzieci. Brytyjski historyk Laurence Rees, w pracy *Holokaust. Nowa historia* napisał, że „dla SS dzieci były pierwsze na liście ofiar — jako najbardziej zbyteczne darmozjady”²¹.

W świadectwie pochodzącym z *Archiwum Ringelbluma* zapisano obraz głodnych żydowskich dzieci, który Korczakowi znany był z autopsji.

Dzieci okupowały chodnik. Chude ciała. Szkielety. Wysuszone twarze. Tylko jedno dziecko miało tłuściutką twarz, nabrzmiałą jak ciasto. Twarz była kwadratowa, nienaturalnie duża i nieruchoma. Dziecko to wyglądało jak stary zegar kurantowy, który w swojej monotonności nieprzerwanie wydaje z siebie tylko jeden dźwięk: «Chleb, chleb, chleb!». Magiczne słowo «chleb» jest dla nich tylko wspomnieniem i przeczuciem. «Chleb». — Ich dziecięce paluszki już dawno go nie dotykały, już nigdy go nie dotkną²².

Co mógł czuć Korczak, widząc umierające z głodu dzieci, dorosłych, starców? Czy jakiegokolwiek słowa mogą to adekwatnie wyrazić, opisać, przekazać? W dzieciństwie Doktor snuł marzenia o lepszym świecie... Przyszło mu żyć i działać w warunkach przekazanych w świadectwach.

Jak wyglądała codzienność w warunkach getta? Czego wówczas dotyczyć mogła nadzieja? Może tym razem uda się zdobyć jakieś pieniądze, może ziemniaki, może marchew, może nawet chleb. W *Pamiętniku* czytamy:

¹⁹ Tamże, s. 617.

²⁰ Por. J. Korczak, *Pamiętnik*, dz. cyt., s. 66.

²¹ L. Rees, *Holokaust. Nowa historia*, dz. cyt., s. 347.

²² *Archiwum Ringelbluma. Antologia*, dz. cyt., s. 705.

wróciłem zdruzgotany z «obchodu». Siedem wizyt, rozmów, schodów, pytań. Wyniki: pięćdziesiąt złotych i deklaracje na składkę pięć złotych miesięcznie. Można utrzymać dwieście ludzi²³.

Troska o Dom Sierot w getcie oznaczała oprócz najróżniejszych podejmowanych działań także staranie o każdy grosz, bo każdy zdobyty pieniądź oznaczał konkretną pomoc dla potrzebującego dziecka.

Przed oczami wyłania się kolejny obraz żydowskich dzieci, tym razem drżących z zimna, z głodu, przerażonych w obliczu śmierci. Z *Archiwum Ringelbluma*:

na ulicach bezskutecznie wydzierają się umierające z głodu dzieci. Wyją, błagają, śpiewają, zawodzą, drżą z zimna, bez bielizny, bez odzieży, bez obuwia, w łachmanach, workach, szmatach obwiązanych sznurem wokół nędznego szkieletu, spuchnięte z głodu, zniekształcone, na pół przytomne, w piątym roku życia zupełnie dojrzałe, ponure i zniechęcone, jak starcy. «Zimno mi» — jedno wiedzą, «głodno mi» [—] jedno znają i tak prędko poznały sedno życia. Te małe żebraki — a jest ich tysiące, tysiące — najbardziej w swej bezwinnej ofierze i zatrważającej bezradności oskarżają dumną współczesną cywilizację. To już 10% nowego pokolenia wyginęło, codziennie i co noc dosłownie na ulicy giną setki dzieci i nie ma nadziei, aby ktoś temu kres położył²⁴.

Ekonomia oznacza troskę o dom. A co z tymi, zwłaszcza dziećmi, starcami, schorowanymi, którzy tego domu zostali pozbawieni? Dla których jedynym miejscem egzystencji była ulica getta żydowskiego? Czy jakikolwiek dom w warunkach getta mógł być miejscem bezpiecznego schronienia? Niemcy nie znali żadnych granic zbrodni. Kolejne świadectwo z *Archiwum Ringelbluma*:

...kaci wdarli się do pewnego sierocińca. Nauczycielom rozkazali wykopać rów w kształcie półkola i zmusili wychowawców włożyć do rowu dzieci główki w dół i potem zalać wapnem. Dzieci zostały żywcem pogrzebane, następnie rozstrzelały bestie wychowawców i służbę sierocińca²⁵.

²³ Tamże, s. 44.

²⁴ Tamże, s. 751.

²⁵ Tamże, s. 617.

„Ekonomiczny rachunek”, a raczej wyrachowanie dokumentowane zgodnie z wyznawaną ideologią, odzwierciedlając saldo zbrodniczej aktywności, miał zbliżyć się do zera. *Endlösung der Judenfrage*. Pozostał co najmniej jeszcze jeden dom, dom z dziećmi, Dom Sierot przy Siennej 16.

W 1946 roku więzień niemieckich obozów koncentracyjnych: Theresienstadt, Auschwitz, Dachau, noszący numer 119104, Viktor Frankl (1905–1997) wypowiedział słowa, które można odnieść także do sytuacji Doktora Korczaka:

...straszną jest rzeczą wiedzieć, że w każdej chwili ponoszę odpowiedzialność za drugiego człowieka, że każda decyzja, zarówno ta najbłahsza, jak i najpoważniejsza, jest decyzją «na wieki», że w każdej chwili urzeczywistniam lub zaprzeczam pewną możliwość, możliwość tej jednej chwili. Każda bowiem chwila kryje w sobie tysiące możliwości — a ja mogę wybrać tylko tę jedną, by ją urzeczywistnić, wszystkie pozostałe już przez to niejako przekląłem i skazałem na nie-bycie — i to także — «na wieczność»!²⁶.

Dom Sierot, tj. doktor Korczak, dziesięcioro wychowawców, 192 żydowskich dzieci, 5 lub 6 sierpnia 1942 został wygnany na *Umschlagplatz*. Zacho- wało się wspomnienie Ireny Sendlerowej (1910–2008):

...był już wtedy bardzo chory, a mimo to szedł wyprostowany, z twarzą przypominającą maskę, pozornie opanowany. Szedł przodem tego tragicznego pochodu. Najmłodsze dziecko trzymał na ręku, a drugie maleństwo prowadził za rączkę. We wspomnieniach różnych osób jest tak, a w innych inaczej, co nie znaczy, że ktoś się myli. Trzeba tylko pamiętać, że droga z Domu Sierot na *Umschlagplatz* była długa. Trwała cztery godziny. Widziałam ich, kiedy z ulicy Żelaznej skręcali w Leszno²⁷.

Stamtąd przetransportowano ich do obozu zagłady w Treblince, gdzie zginęli. Irena Sendlerowa, nazywana «Matką Dzieci Holocaustu», wraz z innymi współpracownicami uratowała z getta warszawskiego około 2500 żydowskich dzieci, ukrywając je w polskich rodzinach, klasztorach i sierocińcach.

²⁶ V. E. Frankl, *O sensie życia*, tłum. E. Kochanowska, Warszawa 2021, s. 135.

²⁷ A. Mieszkowska, *Matka dzieci Holocaustu. Historia Ireny Sendlerowej*, Warszawa 2004, s. 144.

Czy to ostatnie słowo ukazanego dramatu? Czy z Domu Sierot nie zostało nic więcej? „Coraz bardziej pojmuję — mówił Frankl — że życie jest tak nieskończenie sensowne, że także w cierpieniu i nawet w klęsce musi tkwić sens”²⁸. Z *Pamiętnika* Korczaka: „powiedział mi chłopiec opuszczając Dom Sierot: — Gdyby nie ten dom, nie wiedziałbym, że są na świecie ludzie uczciwi, którzy nie kradną. Nie wiedziałbym, że można mówić prawdę. Nie wiedziałbym, że są na świecie sprawiedliwe prawa”²⁹. Chłopiec, wychowanek Korczaka, wiedział coś, co wyparli ze swojej świadomości i swojego sumienia władcy, uczeni, twórcy ówczesnego i nowych porządków świata.

3. Paradoks liczb i liczba najważniejsza

„Ekonomia Korczaka” nie koncentrowała się na liczbach. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że nie znała liczb. Rozpoznawała zaś i szanowała podmiotowość każdego człowieka, wyrażając ją miarą potrzeb głodnych, opuszczonych dzieci. To przeciwieństwo „ekonomii totalitarnej”³⁰. Gdy Niemiec zainfekowany antysemicką ideologią patrzył w twarz żydowskiego dziecka, widział „zbytecznego darmozjada”, widział zero, które nie stanowiło dla niego żadnej wartości. Kiedy w twarz dziecka spoglądał Korczak, widział w niej Jedyność, Wyjątkowość, Niepowtarzalność, Bezcenność, Świętość. Życiem swoim potwierdził, że czuł w sobie zobowiązanie absolutne, imperatyw aksjologiczny, powinność wzywającą „do samego końca”.

To, co słabe czyni nas odpowiedzialnymi. [...] To coś słabego, które jest kimś, liczy na nas, oczekuje naszej pomocy i naszych starań, ma zaufanie, że będziemy działać. Ta więź zaufania jest podstawowa³¹.

Współczesnemu światu Korczak przypomina, że ekonomia i aksjologia stanowią komplementarną całość. Próba ich rozdzielenia prowadzić musi

²⁸ V. E. Frankl, *O sensie życia*, dz. cyt., s. 143.

²⁹ J. Korczak, *Pamiętnik*, dz. cyt., s. 59.

³⁰ Oczywiście, nie należy dokonywać jakiegokolwiek zestawienia klasycznego pojęcia ekonomii z totalitaryzmem; byłoby to całkowitym nieporozumieniem.

³¹ P. Ricoeur, dz. cyt. Zobacz także przypis 9.

do fałszywego wyniku. Ekonomię w czasach totalitarnych odzwierciedlają skrupulatnie prowadzone rejestry, pełne narastających liczb w księgach, oznaczających „kolejny balast do unicestwienia”. Ekonomia Korczaka to doniosłość «Jedynki», która mówi konkretnemu człowiekowi: Ty jesteś najważniejszy, niepowtarzalny, wyjątkowy. Nie ma, nie było i nigdy nie będzie drugiego takiego człowieka jak Ty. Stąd owo poczucie zobowiązania absolutnego, stąd troska Korczaka o los dziecka zagrożonego w getcie.

Czy więc ekonomia to przede wszystkim finanse, sprawne zarządzanie i potęga liczb? Czy wyłącznie interes biznesowy, wyznaczony miarą zysku i chłodne wyrachowanie? Krocząc śladami Korczaka należy stwierdzić, że nie ma ekonomii bez aksjologii, to znaczy bez odpowiedzialności i troski o człowieka.

Która z liczb jest zatem najważniejsza? To pytanie, pozostając wciąż w duchu myślenia Korczakowskiego, domaga się jednej tylko odpowiedzi: najważniejszą z liczb jest Nieskończoność. Podstawowym kryterium w ekonomii Korczaka były nie liczby, lecz serce, a w nim, jak pisał Søren Kierkegaard (1813–1855): „nic nie jest tak Nieskończone jak Miłość”³².

Odpowiedzi te pozornie mogą wydawać się trywialne. Paradoks polega na tym, że gdyby o tych banalnych sprawach pamiętano, gdyby nie wyparto ich ze świadomości, nigdy nie wydarzyłoby się to, co niestety wciąż ma miejsce, także teraz, w wieku XXI: pogarda, nienawiść, znieczulica, zaślepienie i obojętność.

Historia Janusza Korczaka, dyrektora Domu Sierot w warszawskim getcie, nie ma zakończenia. O *Endlösung* mogą myśleć jedynie ci, którzy swoje życie opierają na nienawiści sądząc, że śmierć definitywnie kończy wszystko. Ale to złudzenie. Jest coś, co silniejsze jest niż śmierć. To świadectwa spisywane w murach gett, tego warszawskiego i każdego innego, które nie mogą pozostać nieusłyszane — pełnią bowiem rolę imperatywów aksjologicznych, o których w pedagogice nie wolno nigdy zapomnieć.

³² S. Kierkegaard, *Gesammelte Werke und Tagebücher. 38. Abteilung. Die Tagebücher. Erster Band*, Grevenberg Verlag Dr. Ruff & Co. OHG — Simmerath, 2003, s. 265.

4. Pedagogika w czasie pandemii

Od stycznia 2020 świat uległ radykalnej przemianie. Według *John Hopkins University* oraz *Our World in Data*, w wyniku pandemii wywołanej przez wirusa SARS-CoV-2 zmarło w świecie 5 673 860 osób, z czego 105 194 w Polsce — dane z 31.01.2022³³. Wydawać by się mogło, że to już wystarczające, ogromne wyzwania. Tymczasem od 24 lutego 2022 roku, tj. od napaści zbrojnej Rosji na Ukrainę i rozpoczęcia w Europie barbarzyńskiej wojny, miary radykalnych zmian w świecie, a także skali dramatu i cierpienia nie da się już w zasadzie oszacować.

Pandemia, a właściwie choroba koronawirusowa, stała się problemem medycznym, ekonomicznym, teologicznym, prawnym, językowym, politycznym, informacyjnym, edukacyjnym, transportowym, społecznym. Naukowcy nadal prowadzą liczne badania, których wyniki publikują w czasopismach naukowych na całym świecie. Zmieniła się również pedagogika³⁴. Przeobrażeniu uległa praca wychowawców, pedagogów, nauczycieli. Koniecznością stało się tak zwane nauczanie zdalne, w którym kontakt uczniów zarówno z pedagogiem, jak i z rówieśnikami został mocno ograniczony. Nie poznano jeszcze wszystkich skutków spowodowanych pandemią, ale na portalu internetowym Rzecznika Praw Dziecka opublikowano „alarmujące wyniki badania”, z których wynika, że:

co siódme dziecko w Polsce odczuwa niezadowolenie ze swojego życia w stopniu zagrażającym jego zdrowiu psychicznemu. Gorsze samopoczucie mają starsze dziewczęta i młodzież z dużych miast. Połowa młodych ludzi nie akceptuje samych

³³ Dane o dramatycznych konsekwencjach pandemii w ujęciu globalnym opublikował serwis: Koronawirus (Covid-19), zob.: <https://news.google.com/covid19/map?hl=pl&mid=%2Fm%2F05qhw&gl=PL&ceid=PL%3Apl> [dostęp: 01.02.2022].

³⁴ Czy analogia do zmian w pedagogice, będących konsekwencją czasu pandemii, jest w tym miejscu nieuprawniona lub zbędna? Autor celowo wprowadza owe „tło”, podejmując refleksję nad myślą Janusza Korczaka. Wartość nauki zawiera bowiem dwie perspektywy: poznawczą oraz praktyczną. Działalność naukowa nie odbywa się przecież w warunkach odizolowanych od aktualnej sytuacji świata. Przeciwnie, stawia problemy i poszukuje rozwiązań kwestii aktualnych. Autor świadomie odnosi się do sytuacji pedagogów realizujących swoją misję w szczególnych uwarunkowaniach spowodowanych pandemią, a sygnalizuje także te, które będą, a nawet już stanowią, nieuchronną konsekwencję wojny.

siebie. Wyniki ogólnopolskiego naukowego badania jakości życia dzieci i młodzieży, zleconego przez Rzecznika Praw Dziecka, wskazują także na bardzo niepokojący stan psychiczny młodych z rodzin o niższym statusie majątkowym³⁵.

Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (UNICEF) alarmuje, że „aż 630 tysięcy dzieci w Polsce wymaga specjalistycznej pomocy psychologicznej i psychiatrycznej”³⁶. Do resortu edukacji wpływają apele o wprowadzenie opieki psychologicznej w szkołach³⁷. Podczas spotkań w środowiskach akademickich podejmowany jest temat pomocy psychologicznej dla studentów.

W okresie pandemii, mimo większych czy mniejszych ograniczeń wszelkich spotkań, wielu nauczycieli, uczniów, studentów, słuchaczy studiów podyplomowych zdobyło nowe umiejętności — zwłaszcza w zakresie komunikacji zdalnej, co nie przeszkodziło w realizacji programów kształcenia. Ceną izolacji jest jednak zwiększone poczucie osamotnienia, lęk przed niepewną przyszłością, a nawet zwiększona liczba prób samobójczych u dzieci i młodzieży³⁸.

Warto przyrzeć się uwarunkowaniom pracy nauczyciela w okresie pandemii, odwołując się do wniosków *Raportu o statusie nauczycielek i nauczycieli w Polsce w 2021*³⁹. Wynika z niego między innymi, że:

1) nauczyciele pracują więcej, niż się zwykle uważa; niesprawiedliwym jest stereotyp, według którego „nauczyciele przez cztery miesiące w roku mają wakacje”;

2) pośrednia forma kształcenia powoduje obawę, że prowadzone zajęcia zostaną przez uczniów zarejestrowane i opublikowane w Internecie;

³⁵ Strona Internetowa Rzecznika Praw Dziecka: Młodzi potrzebują pilnej pomocy psychologicznej — alarmujące wyniki badania Rzecznika Praw Dziecka — Rzecznik Praw Dziecka (brpd.gov.pl) [dostęp 08.02.2022].

³⁶ Strona Internetowa UNICEF: <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/dla-mediow/az-630-tysiecy-dzieci-w-polsce-wymaga-specjalistycznej-pomocy-psychologicznej-i-psychiatrycznej> [dostęp 08.02.2022].

³⁷ Zob. Strona Internetowa — Puls Medycyny: <https://pulsmedycyny.pl/fundacja-na-rzecz-praw-uczni-a-apeluje-do-resortu-edukacji-o-wprowadzenie-opieki-psychologicznej-w-szkolach-1113305> [dostęp 08.02.2022].

³⁸ Zob. Strona Internetowa — Puls Medycyny — <https://pulsmedycyny.pl/w-roku-2021-wsrod-dzieci-i-mlodziezy-prawie-500-prob-samobojczych-wiecej-1138735> [dostęp 08.02.2022].

³⁹ Strona Internetowa FORSAL.PL: <https://forsal.pl/praca/artykuly/8192320,pandemia-odbilasiene-negatywnie-spolesnym-odbiorze-nauczycieli.html> [dostęp 08.02.2022].

3) obawy spowodowane są także brakiem kontaktu z rodzicami, którzy nierzadko z uwagami krytycznymi udają się bezpośrednio do dyrekcji szkoły lub kuratorium.

4) w sytuacjach trudnych brakuje nauczycielom wsparcia i pomocy eksperckiej oraz rozwiązań systemowych, a nauczyciel pozostawiony jest często sam sobie.

Niepokojącymi uwarunkowaniami pracy nauczyciela, wzmożonymi w okresie pandemii, są zatem:

1) brak wzajemnego zaufania — uczniów oraz rodziców do nauczyciela i odwrotnie,

2) postawa nadmiernie wzmożonej ostrożności, dystansu, a nawet podejrzliwości,

3) praca obciążona lękiem, obawami, stresem,

4) poczucie osamotnienia spowodowane brakiem wsparcia i profesjonalnej pomocy,

5) niebezpieczeństwo wystąpienia syndromu wypalenia zawodowego.

Sytuacja uczniów, studentów oraz nauczycieli wciąż ulega zmianie. Na bieżąco poszukuje się rozwiązań licznych problemów. Efekt bywa różny, a gotowych rozwiązań nie ma. Sprawa jest bardzo ważna, ponieważ chodzi o przygotowanie intelektualne, emocjonalne, duchowe oraz społeczne, a zatem o *paideię* dzieci i młodzieży do dojrzałego, odpowiedzialnego życia we współczesnym świecie.

5. Korczak — patron *paidei* współczesnych pedagogów

W świetle dwóch powyżej przedstawionych obrazów: okresu II wojny światowej i czasu pandemii oraz dramatycznych zmian, zachodzących aktualnie w świecie — stawiamy ważne dla edukacji pytanie: Dlaczego potrzebujemy przykładu Korczaka w warunkach niepewności, spowodowanych pandemią, a także dramatem wojny, w którym barbarzyństwo połączone jest z bezdomnością i cierpieniem uchodźców, a także powszechnym lękiem o przyszłość?

Jeśli uznamy, że patron nie stanowi jedynie inspiracji do budowania legend i fantastycznych opowieści, lecz jest konkretną osobą, której przykład wzmacnia nadzieję i wskazuje możliwości właściwego postępowania

poprzez urzeczywistnianie fundamentalnych wartości, wówczas okaże się, że postać Korczaka potrzebna jest pedagogom, nauczycielom, wychowawcom, a także uczniom i studentom. Jakie argumenty przemawiają na korzyść takiego stanowiska? Przede wszystkim te, które wynikają z jego osobistego doświadczenia. W okresie niewyobrażalnie trudnym Korczak:

1) nie zwątpił w sens swojego powołania jako wychowawca, pedagog, dyrektor Domu dla żydowskich sierot,

2) własnym przykładem budował fundamenty zaufania swoich wychowanków i współpracowników,

3) do końca stawał w obronie słabych i zagrożonych, swoich podopiecznych,

4) w najtrudniejszych momentach umacniał nadzieję,

5) pozostawił wymowny przykład bycia wiernym — sobie i swoim wychowankom — w każdych warunkach, pomimo wszystko;

6) nie zawahał się towarzyszyć powierzonym jego trosce dzieciom w każdym czasie, a zwłaszcza w doświadczeniu męczeńskiej śmierci.

Już choćby z tych powodów, a przecież można by ich wskazać więcej, można zaproponować nauczycielom, wychowawcom, a także uczniom i studentom postać Janusza Korczaka, dyrektora Domu dla żydowskich sierot w warunkach getta warszawskiego, jako Patrona kształcenia i wychowania przez całe życie, a właściwie szczególnego towarzyszenia w rozwoju, „bycia dla...”. Korczak miał swoje słabości i wady, przeżywał jak każdy człowiek chwile wahań i wątpliwości, ale żadne z nich nie umniejszają tego, że podstawowym kryterium jego działalności były nie liczby, lecz serce wypełnione troską o los dziecka w warszawskim getcie. Żaden interes ekonomiczny nie ma prawa redukować aksjologii, którą w pedagogice określa się nie sloganem, lecz konkretnym wyrażeniem: dobro dziecka — dobro ucznia, dobro studenta. Co to oznacza dla *paidei*? Aksjologia w pedagogice może być zbudowana wyłącznie na wartości: być «dla» — dla drugiego: dla niego, dla niej.

6. Zamiast zakończenia

W perspektywie postawionych na wstępie pytań: Czy warto sięgnąć po lekturę prac Korczaka? Czy przesłanie lekarza, pedagoga, publicysty jest wciąż aktualne? Czy Doktor Korczak inspiruje dziś — w obliczu pandemii

oraz wojny w Ukrainie — mocniej? Warto wskazać nie tylko możliwości praktycznej aplikacji *paidei* odczytanej u Korczaka, ale także mocno przemaszujące świadectwa zaczerpnięte z *Archiwum Ringelbluma* oraz przesłanie Viktora Frankla. Myśli te zawierają ponadczasowe wskazania, które można — i skromnym zdaniem autora, należy — uznać za fundamentalne imperatywy aksjologiczne, zadane wszystkim ludziom dobrej woli, ale w szczególności pedagogom, nauczycielom i wychowawcom:

1) Janusz Korczak: „Jestem nie po to, aby mnie kochali i podziwiali, ale po to, abym ja działał i kochał. Nie obowiązkiem otoczenia pomagać mnie, ale ja mam obowiązek troszczenia się o świat, o człowieka”⁴⁰.

2) Moris Landau, zmarł z głodu w getcie warszawskim w pierwszej połowie 1942 roku. Z listu napisanego w języku jidysz: „Ten, kto szanuje swoje własne życie, ma również szacunek dla życia drugiego człowieka”⁴¹.

3) Icchak Berensztajn, zmarł w 1942 roku. Z eseju pt. *W obliczu śmierci* napisanym w języku jidysz: „uratowanie życia jest największą świętością”⁴².

4) Viktor E. Frankl: „[...] człowiek pomimo wszystko — pomimo nędzy i śmierci, pomimo cierpienia z racji fizycznej lub psychicznej choroby lub losu więźnia obozu koncentracyjnego — może powiedzieć życiu «tak»!”⁴³.

Przykład Janusza Korczaka inspirowane, by w jego osobie i dziełach dostrzec patrona wartości fundamentalnych, zagrożonych zwłaszcza w okresie pandemii i toczących się wojen.

Bibliografia

- Archiwum Ringelbluma. Antologia*, oprac. Marta Janczewska, Jacek Leociak, Wrocław 2020.
- Bochenek M., *Początki ekonomii akademickiej w Europie*, [w:] „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Rok LXIV, zeszyt 1, 2002.
- Frankl V. E., *O sensie życia*, tłum. E. Kochanowska, Warszawa 2021.
- Getta żydowskie 1939–1945*, [w:] <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/getta-zydowskie-1939-1945> [dostęp: 10.02.2021]

⁴⁰ J. Korczak, *Pamiętnik*, dz. cyt., s. 61.

⁴¹ *Archiwum Ringelbluma. Antologia*, dz. cyt., s. 602.

⁴² Tamże, s. 696.

⁴³ V. E. Frankl, *O sensie życia*, dz. cyt., s. 137.

- Kierkegaard S., *Gesammelte Werke und Tagebücher. 38. Abteilung. Die Tagebücher. Erster Band*, Grevenberg Verlag Dr. Ruff & Co. OHG — Simmerath, 2003.
- Klus S., Wanat L., Potkański T., Czarnecki R., Kaputa V., Kusiak V., Sikora J., Smętkiewicz K., *Selected Meso-economic Indicators of Regional Development in Poland Based on Intermunicipal Cooperation*, *European Research Studies Journal*, 2021, Volume XXIV Special Issue 4, s. 704–715.
- Korczak J., *Pamiętnik*, Wrocław 2020.
- Strona Internetowa: Koronawirus (Covid-19), [w:] <https://news.google.com/covid19/map?hl=pl&mid=%2Fm%2F05qhw&gl=PL&ceid=PL%3Apl> — dostęp: 01.02.2022.
- Michalski M. A., *Ekonomia dobra czy zła? Ekonomiczno-gospodarcze paradoksy współczesności*, „Zeszyty Naukowe Centrum badań im. Edyty Stein — Fenomen Dobra”, Nr 13–14, Poznań 2005.
- Mieszkowska A., *Matka dzieci Holokaustu. Historia Ireny Sendlerowej*, Warszawa 2004.
- Myśl pedagogiczna Janusza Korczaka. Nowe źródła*, wybór M. Falkowska, Warszawa 1983.
- Potkański T., Wanat L., Chudobiecki J., *Leadership in time of crisis or crisis of leadership? Implications for regional development*. *Intercathedra*, 2011, 27 (4), s. 45–52.
- Rees L., *Holokaust. Nowa historia*, tłum. Ł. Praski, Warszawa 2018.
- Ricoeur P., *Filozofia osoby*, tłum. M. Frankiewicz, Kraków 1992.
- Słodowa-Hełpa M., *Odkrywanie na nowo dobra wspólnego. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 2015, (43), s. 7–24.
- Strona Internetowa Rzecznika Praw Dziecka: Młodzi potrzebują pilnej pomocy psychologicznej — alarmujące wyniki badania Rzecznika Praw Dziecka — Rzecznik Praw Dziecka (brpd.gov.pl) [dostęp 08.02.2022].
- Strona Internetowa UNICEF: <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/dla-mediow/az-630-tysiecy-dzieci-w-polsce-wymaga-specjalistycznej-pomocy-psychologicznej-i-psychiatrycznej> [dostęp 08.02.2022].
- Strona Internetowa — Puls Medycyny: <https://pulsmedycyny.pl/fundacja-na-rzecz-praw-uczniapeluje-do-resortu-edukacji-o-wprowadzenie-opieki-psychologicznej-w-szkolach-1113305> [dostęp 08.02.2022].
- Strona Internetowa — Puls Medycyny — <https://pulsmedycyny.pl/w-roku-2021-wsrod-dzieci-i-mlodziezy-prawie-500-prob-samobojczych-wiecej-1138735> [dostęp 08.02.2022].
- Strona Internetowa FORSAL.PL: <https://forsal.pl/praca/artykuly/8192320,pandemia-odbila-sie-negatywnie-spolescznym-odbiorze-nauczycieli.html> [dostęp 08.02.2022].

**AXIOLOGY IN THE PEDAGOGY AND ECONOMICS
OF JANUSZ KORCZAK (1878-1942)
PATRON OF PAIDEIA OF PRESENT-DAY PEDAGOGUES**

Summary

Getting to know the past enables deeper understanding of the present. The Roman historian Titus Livius said: *Verba docent, exempla trahunt* (*Words instruct, illustrations lead*). The outbreak of the COVID-19 pandemic posed a lot of unexpected challenges to pedagogues, teachers, educators, pupils and university students, who have to struggle with its numerous consequences. Janusz Korczak, who was the director of the Home for Jewish Orphans, experienced a hard time for education during World War II. The paradigm of Janusz Korczak provides important and timeless answers to questions about the essence of being a pedagogue. The aim of the study was, on the one hand, to extract the fundamental values in pedagogy and make people aware of them, and on the other hand, to perceive Korczak as the patron of educational values, which are endangered during the current times.

Keywords: axiology, education, *paideia*, pandemic, Korczak.